

KATAKLYSMINEN JA STRATEGINEN KÄSITYS SODASTA

Viime kesänä pidettiin Groningenissa Hollannissa rauhantutkimusta suorittavien tutkimuslaitosten kansainvälisen yhteisjärjestön perustava kokous. Järjestön nimeksi tuli *IPRA = International Peace Research Association*. Kokouksen puheenjohtajaksi valittiin prof. Anatol Rapoport Michiganin yliopistosta, tunnettu biologian ja käyttäytymistä koskevien tieteiden matemaattisten menetelmien tuntija ja kehittäjä. Koska eräät hänen puheenvuoronsa koskivat rauhantutkimuksen yleistä probleeminasettelua, sallittaneen, että seuraavassa esitellään hänen ajattelunsa johtoihteita.

Rapoport korosti aluksi, että rauhantutkimusta olisi suoritettava usealla eri rintamalla, useaa eri tietä ja useita eri menetelmiä käyttäen. Ei ole syytä alistaa tutkimuksia toisiinsa, sillä vasta myöhemmin, kun asioista tiedetään enemmän, keskinäiset yhteydet havaitaan luontevasti. Eräitä tutkimuksessa suositeltavia pääsuuntia hän esitteli seuraavasti. Esim. poliittisen historian tulisi tavanmukaisten tavoitteiden lisäksi pyrkiä selvittämään niitä tekijöitä, joiden vallitessa rauha pyrkii säilymään, ja niitä, joiden vaikutuksesta sota voi puhjeta. Samalla olisi selvitettävä, mitä näistä tekijöistä voitaisiin kontrolloida ja millä tavalla. Tällöin tulee esille ennenkaikkea se seikka, ketkä tekevät päätöksiä ja mistä seikoista päätösten teko riippuu. Tavanmukaiset ilmiöiden luokittelut tuskin tuovat tällöin paljoakaan valaistusta ongelmiin. Kun jostain kuitenkin on aloitettava, voidaan lähteä tavanmukaisesta klassillisesta poliittisesta lähtökohdasta: valtioita tarkastellaan kentän itsenäisinä aktoreina, joiden toimintaa ohjaavat kansalliset etunäkökohdat ja intressit. Sellaisessa tarkastelussa korostuvat ennen kaikkea taloudelliset ja sosiologiset tekijät sekä valtioiden väliset valtataistelut. Katse voidaan silloinkin kohdistaa nimenomaan niihin

tekijöihin, jotka ovat omiaan vaikeuttamaan tai helpottamaan konfliktin ratkaisua. Tämä usein pelkistä deskriptiivisistä esityksistä puuttuu.

Toista ongelman lähestymissuuntaa Rapoport luonnehtii »astronomiseksi». Silloin tapahtumista tarkastellaan samalla tavoin ja sillä mielellä kuin fyysikko tutkii fysikaalista kenttää. Relationaaliset invarianssit voidaan silloin esittää matemaattisten lausekkeiden muodossa ja tilastollisina yhteenvedoina ja päättelyinä. Esimerkkinä tästä on tunnettu Lewis P. *Richardsonin* esitys »Statistics of Deadly Quarrels»; joskin myöhemmin on tietokoneiden apu tehnyt mahdolliseksi sitäkin parempien tulosten esille saamisen.

Kolmantena suuntana Rapoport esitti ns. »strategisen» menetelmän, jossa valtiot ovat tosin itsenäisiä aktoreita kuten ensimmäisessäkin menetelmässä, mutta koko ongelma nähdään strategisena pelinä. Tämä ajattelu-tapa on saanut paljon virikettä peliteorian kehittymisestä ja nimenomaan sen viimeaikaisimmasta »vanginvartija-karkuri» -idean pohjalla suorite-tuista kehittelyistä. Tosiasiat peliteoreettista analyysiä varten on kuitenkin saatavissa vain kuvitelluista laboratoriotilanteista, kun »astronomisessa» tarkastelussa ne sentään saadaan itse kentältä. Tästä syystä varsin voima- kas simulaatio on tarpeen, ja se johtaakin yleensä siihen, että alkuperäisestä reaalista tilanteesta vain kaikkein oleellisimmat tekijät jäävät jällelle. Tästä huolimatta se voi kuitenkin olla sopivana lähtökohtana, kun simu- laatio pyritään jatkuvasti saamaan yhä tiiviimmin todellisuuden mukaiseksi.

Konfliktia koskevien teorioiden systemaattinen esittely ei ole vaikeata vain senvuoksi, että konfliktilla tarkoitetaan niin kovin erilaisia tilanteita, vaan myös siksi, että itse termi »teoria» on kovin monimielinen ja että konfliktin ilmiössä voidaan todeta monia aspekteja. Esimerkkinä siitä, miten monella toisistaan riippumattomalla tavalla tiettyä konfliktia voidaan katsella, Rapoport esitti ensiksi matemaatikon, joka tekee havaintoja shakki- peleistä tuntematta itse pelin sääntöjä. Hän noudattaa täysin tieteen vaati- muksia tekemällä tarkkoja havaintoja ja keräämällä siten tosiasia- aineistoa. Hän toteaa, mikä tapahtumisessa on pysyvää ja mikä muuttuvaa. Pelaajat vaihtuvat, mutta lauta ja nappulat pysyvät muuttumattomina. Hän päättelee tästä, että nappulat, eivätkä pelaajat, ovat tilanteen määrää- viä tekijöitä. Sitten hän toteaa, että peliajan kuluessa nappulat jatkuvasti vähenevät. Hän saa taulun, jossa yhtenä muuttujana on nappuloiden luku ja toisena pelattu aika tai siirtojen lukumäärä. Kun tuhat peliä on pelattu, on käyrä varsin säännönmukainen, sen perusteella voi jopa jo ennustaa. Hän muodostaa teorian, joka esittää tapahtumisen invarianttina hahmona, ja hän pukee laskevat käyrät differentiaalisen yhtälön muotoon. Tulok- sena on todennäköisyys, jolla nappula putoaa pois pelistä jo tehtyjen siir- tojen lukumäärästä riippuen. Tätä karkeaa hahmoa voidaan sitten jatku- vasti hioa yhä tarkemmaksi, tehdään entistä tarkempia havaintoja val-

keista ja mustista nappuloista ja nappuloiden eri muodoista. Samoin tutkitaan laudan geometriaa ja erilaisten tilanteiden muotoa, ne voidaan luokitella tyyppeihin ja selvittää, miten useasti eri tyypit esiintyvät, jne. ikuisesti. Tietenkään tällainen tutkimus ei lopultakaan paljasta shakin teoriaa eikä sano siitä mitään. Koko matemaatikon vaiva on ollut turhaa touhua ja koko teoria antanut asioista aivan väärän kuvan. On vain jouduttu monimutkaisten laskelmien labyrinthteihin, mutta oleellista asiassa ei ole tavoitettu.

On helppo nähdä, missä matemaatikko joutui heti alkuun harhateille. Hän havaitsi, että pelaajat muuttuvat, mutta lauta ja nappulat eivät, joten hän päätteli, että jälkimmäiset olivat oleelliset tekijät, eivätkä pelaajat. Tämä oli kardinaalinen virhe. Jos matemaatikko olisi älynnyt, että se, mitä pelipöydällä tapahtui, oli vain heijastetta siitä, mitä pelaajien aivoissa tapahtui, hän olisi lähtenyt pelaajista ja siitä, mitä he tekivät ja löytänyt pelin säännöt ja tavoitteet sekä pelin strategian. Koko strategian ajatus ei sisällynyt hänen konseptioittensa fataburiin hänen tutkiessaan »populaationsa» dynamiikkaa, joka muistuttaa fysikaalisten lakien determinismiiä siinä, että mennyt historia riittää jo ennustamaan ainakin lähimmän tulevaisuuden. Nämä lait tulevat sitä monimutkaisemmiksi, mitä pitempi mennyt ajanjakso otetaan mukaan tulevaisuutta ennustettaessa. Yksinkertaisimmassa muodossa vain lähin edeltänyt hetki otetaan varteen seuraavaa välitöntä hetkeä ennustettaessa merkitsevimmän muuttujan perusteella. Matemaattisesti ilmiö kuvataan differentiaaliyhtälöllä. Edeltänyt ajanjakso kuvataan taasen integro-differentiaaliyhtälöllä, jossa ajanjakson pituus ei enää määrää yhtälön kompleksisuutta, vaan »historian leveys» eli kuinka monta tekijää otetaan varteen.

Strategisessa tilanteessa ei menneisyys määrää tapahtumista, vaan tulevaisuus ja missä puitteissa siinä voi jotain tapahtua. Ratkaisevaa ei ole, mitä on tapahtunut, vaan mitä tulevaisuudessa voi tapahtua, ja vaikka nappuloiden asema laudalla on tärkeä seikka, se ei yksin määrää strategiaa, vaan ratkaisuteiden valinta, joka tapahtuu pelaajien aivoissa. Tällaisessa tapahtumisessa pelaajien aivoissa tapahtuvat toiminnot ovat eräässä mielessä toisistaan riippumattomia, mutta toisessa mielessä varsin tiukasti toisistaan riippuvia, koska toisen pelaajan aivoissa tapahtunut valinta muuttaa tilannetta pelilaudalla ja vuorotellen näin jatkuvasti. Näitä fysiologisia tapahtumia pelaajien aivoissa voidaan niitäkin tutkia, mutta vallan toisenlaisin menetelmin kuin ilmiöitä, jotka liittyvät nappuloihin.

Näin paljastuu tapahtumisessa kolme eri tasoa: ensiksi tapahtumat laudalla, toiseksi tapahtumat aivoissa pelikuvioiden pohjalla, kolmanneksi tapahtumat pelaajien aivoissa fysiologisina ilmiöinä. Varmaankin nämä tasot ovat vuorovaikutusyhteydessä toisiinsa, mutta miten nämä toisiinsa heijastuvat, jää kenties ikuisesti selvittämättä.

Mikä valtava kuilu erottaa toisistaan dynaamisen ja strategisen tapahtumisen tarkastelun, siitä Rapoportilla oli esimerkkinä toisaalta Tolstoin »Sota ja rauha» ja toisaalta Clausewitzin »Vom Kriege». Tolstoi näki sodan suurten historiallisten voimien ja myllerrysten tuloksena, jonka menoa yksilöt eivät voineet ohjata, vaan sodan johtajatkin ajautuivat tapahtumisen virrassa kuin lastut lainehilla. Mikään strategia ei siinä auta, vaan sodan johtajatkin ovat vellovien voimien vallassa. Niin oli Napoleonin. Luulo, että tarkoin etukäteen suunnitellut »oikeat» sotaliikkeet ratkaisivat, oli harhaa. Sota oli Tolstoin käsityksen mukaan historiallinen tapahtuma, jolle yksinvaltioiden toiveet ja pedanttisten strategiiden kuvitelut eivät voineet mitään.

Clausewitz, johon Napoleonin sodat tekivät valtavan vaikutuksen, näki sodat ennen kaikkea organisoituina kansojen sotina vastakohtana edellisen ajan palkkasoturien suorittamille siroille ja lavastetuille taisteluille. Clausewitz ymmärsi, että kansanarmeijaa vastaan riittää vain toinen kansanarmeija, jonka Napoleon kohtasikin Venäjällä ja hävisi.

Clausewitz päätteli sotien tapahtuvan rationaalisina sodanjohtajien strategisina operointeina. Tämä oli eräs muoto ja jatke poliittista toimintaa, jossa kansallisvaltiot pyrkivät määrättyihin tavoitteisiin, ennen kaikkea valtapoliittisiin päämääriin. Valta merkitsee silloin tietyn subjektin kykyä saattaa toinen subjekti toimimaan ensiksi mainitun tahdon mukaan. Miksi sitten valtaan ja valta-alueen levittämiseen oli pyrittävä, sitä ei Clausewitz kysynyt. Sotilasliitot, niiden väliset tasapainosuhteet, diplomaattis-sotilaalliset pelisiirrot olivat hänelle rationaalisia ongelmia, jotka voitiin siltä pohjalta käsitellä ja ratkaista. Tolstoille kansallisvaltiot valtionjohtoineen olivat historian dynaamisen kentän tekijöitä, joita tuntemattomat voimat vyöryttivät kohti tuntemattomia päämääriä. Hän luuli, että noita voimia voitiin analysoida analogisesti samoin menetelmin kuin fysikaalisia voimia. Tolstoin käsitystä Rapoport vertaa hyökyaallon kuvaan ja nimittää sitä »kataklysmiseksi» ja Clausewitzin käsitystä »strategiseksi».

Kataklysmistä käsitystä meidän päivinämme edustaa Rapoportin mielestä edellä mainittu Lewis F. Richardson, englantilainen fyysikko ja meteereologi, joka käytti yli 30 vuotta sotien matemaattiseen analyysiin. Tutkimukset julkaistiin Yhdysvalloissa vuonna 1960 kahtena suurena teoksena »Statistics of Deadly Quarrels» ja »Arms and Insecurity». Edellinen käsittelee aikaa Napoleonin sotien päättymisestä toisen maailmansodan loppuun. Hän etsii siinä sodan »korrelaatteja», jotka ovat ikäänkuin sodan »heikompia» aiheuttajia kuin sen syy. Jos ilmiötä A aina seuraa ilmiö B, on A B:n syy. Jos B ilmenee enemmässä tapauksissa kuin ei esiinny, A on B:n »korrelaatti». Itse »kuolemaan johtanut riita» on Richardsonin kielenkäytössä laajempi käsite kuin vain sota, yksityinen murhakin on sellainen, sodassa vain uhreja on enemmän. Hän tuo sitten esiin taloudellisia, poliit-

tisia, sivistyksellisiä, maantieteellisiä ja muita korrelaatteja ja toteaa niiden merkityksen ja voimakkuuden sodan aiheuttajina. Mutta lopultakaan hänen tutkimuksensa eivät tuoneet esille sellaisia korrelaatteja, joilla olisi ollut ratkaisevaa merkitystä. Mutta tässä negatiivisessakin tuloksessaan tutkimus juuri on opettava, sillä se hävittää pohjan kaikilta helpohintaisilta taruilta sodan »syistä». Puheet »rauhaarakastavista» tai »sotaarakastavista» kansoista, asevarusteluun pyrkivistä tai siihen pyrkimättömistä kansoista, yhteisestä kielestä tai uskonnosta sotaa edistävinä tai sitä ehkäisevinä tekijöinä yms. ovat lopulta perää vailla.

Toisessa pääteoksessaan Richardson käsitteli kilpavarusteluja ja niiden vaikutusta tilannetta vakauttavana, kilpavarustelua yhä kiihdyttävänä tai vaimentavana tekijänä. Samoin hän eritteli sotaan liittyviä mielialoja, innostusta ja väsymystä sotaan, jotka kaikki ovat tärkeitä seikkoja, kun on kysymys kansansodista.

Mutta ovatko tulevaisuuden sodat kansansotia vai viittaako tekninen kehitys siihen, että sodat tulevat jälleen olemaan etupäässä »ammattimiesten» sotia? Tämän näkökohdan tuo esille esim. Herman Kahn, joka nykyaikana edustaa sodan strategisia tutkijoita.

Raportit pitää sotaa tuloksena ihmisen ajatuksista ja asenteista. Sen vuoksi on vähemmän merkitystä kysymyksellä sodan »luonteesta» kuin sillä, mikä käsitys sodasta on omiaan jatkamaan ja vahvistamaan tai päinvastoin hävittämään pohjan sodalta sosiaalisena instituutiona.

Clausewitzia vastaavana ilmiönä meidän aikanamme Raportit pitää juuri Herman Kahnin. Tolstoi ja Clausewitz tekivät päinvastaiset johtopäätökset Napoleonin sodista. Vastaavasti Richardson ja Kahn vetävät vastakkaiset johtopäätökset tämän vuosisadan sodista. Molemmat pitävät niitä »massojen» sotina, mutta Richardson pitää sotaa ilmiönä, jonka dynamiikasta on päästävä selville, kun taas Kahn, kuten yleensäkin strategit, äskenmainittuna rationaalisenä toimintana erilaisten mahdollisuuksien määräämissä puitteissa. Atomisodan suhteen nämä mahdollisuudet ovat kuitenkin kovin vähäisiä, kun sodan kestokin voi kenties olla vain muutamia tunteja. Kahnin käsityksen mukaan kuva atomisodasta on liiaksi yksinkertaistettu. Se ei ole vain hetken maailmankaaos, vaan sitäkin voidaan kontrolloida erityisesti »eskalaation» avulla. Sodalla on silloin vain yksi päämäärä, nimittäin pyrkimys selviytyä siitä paremmin kuin vastustaja eli saavuttaa sodan jälkeen parempi strateginen asema kuin vastustaja. Raja sodan ja rauhan välillä häviää silloin osittain ja tilalle tulee »kiristys- ja pelotuspolitiikka», joka jää atomiajan diplomatian päätehtäväksi.

Ei ole yllättävää, että ihmiset, jotka huolehtivat sotavalmiudesta, ovat taipuvaisia strategiseen ajatteluun, koska se tuo esille kiinnostavia älyllisiä ja organisatorisia ongelmia. Toinen maailmansota lisäsi huomattavasti

Yhdysvaltojen kansainvälistä arvonantoa jättiläisenä, joka vastenmielisesti mutta pakotettuna ryhtyi sotaan »vapauttaakseen» maailman diktaattorien ikeestä. Tämä sota muodostui myös suureksi kansalliseksi voitonelämykseksi, joka teki lopun suuren lamakauden nöyryytyksistä. Kaikki suuren laman turhaumat saattoi purkaa natsivaltaa vastaan ilman mitään oman tunnon tuomia epäilyksiä. Sota ei silti hävittänyt omaa maata.

Monet amerikkalaiset olivat kuitenkin vilpittömästi hämmästyneitä, kun »Pax Americana» ei sitten ilman muuta kelvannutkaan muulle maailmalle, erityisesti ei Neuvostoliitolle. Heistä oli käsittämätöntä, että Amerikka muka voisi hyökätä ja että Neuvostoliiton siitä syystä tarvitsisi pelätä ja varustautua, koska amerikkalaisten oma kuva maastaan oli juuri demokratian puolustajan. Heidän mielestään varustautuminen voi johtua vain Neuvostoliiton omista aggressiivisista aikeista. II maailmansota olikin siis vain semifinaali tyrannian voimia vastaan.

Varsinkin amerikkalaisessa ajattelussa on vastauksena mahdollisen kommunistisen maailman alkamalle hyökkäykselle tullut esille »mitatun» ja siis rajoitetun ja hallitun vastaiskun ajatus. Tämä on ollut perustana sille, että tuossa ajattelussa on peliteoria noussut voimakkaasti esille ja sen tuomia viitteitä mahdollisista ratkaisuista on tarkoin tutkittu. Tietokoneilla onkin sitten ollut mahdollista laskea melkein mitä hyvänsä.

On jopa uskottu, että peliteorian avulla on mahdollista ratkaista kaikki konfliktitutkimuksen ongelmat. Näin ei kuitenkaan ole asian laita. Peliteoria on vain pelkkä muodollinen matemaattinen ratkaisu abstraktion tasolla. Se on merkitsevä matemaatikolle, mutta ei päätöksen tekijöille. Nollasumman pelissä, jossa toisen voitto on toisen tappio, pyritään ns. »minimax» tulokseen, joko mahdollisimman suureen voittoon tai mahdollisimman pieneen häviöön. Todelliset konfliktitilanteet ovat harvoin tätä muotoa. Esim. työtaisteluissa sen pitkittyessä molemmat menettävät ja niin käy myös sodissa. Ongelma muodostuu lopulta tasapainopeliksi. Strategistien kirjoittelussa kiinnitetään kuitenkin vähän huomiota yhteisiin etuihin ja järkevän neuvottelun mahdollisuuksiin, vaan sensijaan pääpaino pannaan pelotteluun ja pelkoon. Vallan tasapainon ajattelusta on siirrytty terrorin tasapainoon.

Raportit korostaa, että sota on sairauteen verrattava räsitus, joka kohtaa ihmiskuntaa kokonaisuutena. Strateginen ajattelu ei huomaa, että sensijaan, että se lievittäisi tätä räsitusta, se johtaa tämän räsituksen lisääntymiseen. Ihmiskunnan myrkytystila pyritään silloin parantamaan vain lisäämällä vastamyrkyä. Jos strategisessa ajattelussa tähdätään »voittoon», ollaan harhateillä, koska atomisodassa ei ole voittajaa. Clausewitzin ajattelu ei päde atomisodassa, sillä siinä abstrahoidaan konfliktin strategia irrallaan konfliktin aiheesta ja siitä, mihin pyritään. Strategisessa ajattelussa sivuutetaan helposti poliittiset ja sosiaaliset tekijät puhumattakaan

eettisistä seikoista. Ne sivuutetaan kuten shakkinappuloiden sielunelämä. Miksi vihollinen on vihollinen, missä mielessä hän on vihollinen, ja joutuuko se kenties omastakin asennoitumisesta, jää silloin syrjään.

Kataklysmien käsitys sodasta ihmiskunnan sairautena tarjoaa ehkä sittenkin suotuisamman lähtökohdan sodan ongelman selvittelylle. Se ei kuitenkaan voi lähteä fatalistiselta pohjalta, vaan sen täytyy pyrkiä sairauden syiden esille saamiseen. Strategistinen ajattelu ei pyri tähän, vaan vihollisuutta pidetään pysyvänä ilmiönä, vihollinen pysytetään vihollisena.

Idän ja lännen välinen vastakohtaisuus on ennenkaikkea ideologinen ero. Käsitys ihmisen asemasta yhteiskunnassa on erilainen. Toinen lähtee yksilöstä ja hänen ajatuksen vapaudesta, toinen korostaa yhteiskuntaa ja sen jatkuvaa elämää. Näiden käsitysten yhteensovittamisesta on lähdettävä ja se tehtävä, ennenkuin on liian myöhäistä.

Nämä Rapoportin käsitykset ovat erityisen mielenkiintoisia senvuoksi, että hän siirtää sodan ja rauhan kysymyksen, joka on aikamme kenties polttavin ongelma, sielunsisäisen maailman ongelmaksi, kysymykseksi siitä, miten ihmiset näkevät ympäröivän maailman asiat ja ongelmat, ja mitkä ratkaisutiet heidän mielestään ovat vastauksia noihin ongelmiin. Sodan ja rauhan ongelma muodostuu näin »pelaajien» sielullisen maailman ongelmaksi. Jos näin on, se antaa koko rauhantyölle uudet näkymät. Se on ennenkaikkea haaste sosiaalipsykologeille pyrkiä etsimään menetelmiä, miten nuo »kuvat pelaajien aivoissa» voitaisiin muuttaa. Silloin eivät enää ratkaisevia olekaan asemahdit, vaan »hengenmahdit». Sillä kentällä pienetkin maat voivat olla vaikuttavia tekijöitä, ja kenties juuri niiden onkin sillä pohjalla helpompi toimia, koska niiden rasituksena ei silloin ole raskas sotilaallinen potentiaali.